

УКРАЇНСЬКО-СХІДНІ ЕТНОГРАФІЧНІ Й ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ У ПРАЦЯХ А.П. КОВАЛІВСЬКОГО

Ця стаття присвячена дослідженням А. Ковалівського – сходознавця, етнографа, фольклориста. Важливим у працях дослідника є встановлення різних рівнів орієнтального впливу на український фольклор. Автор у своїй роботі використав збірники "Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем" у 1827 р. та "Народные песни галицкой и угорской Руси" (1878 р.) Я. Головацького. Запропонована стаття є введенням у науковий обіг мало-відомих друкованих і архівних матеріалів А. Ковалівського, що стосуються впливу Сходу на українську фольклорну культуру.

Актуальність вивчення етнокультурних контактів України і Сходу не потребує спеціального доведення. Важливим є встановлення різних рівнів орієнтального впливу на український фольклор, тобто методології дослідження еквівалентності культурних явищ. Саме цій проблемі й присвячені праці українського етнологу А. Ковалівського.

Метою пропонованої статті є введення в науковий обіг маловідомих друкованих і архівних матеріалів, які стосуються впливу Сходу на українську фольклористичну культуру.

Новизною розвідки є, зокрема, архівний матеріал, пов'язаний з проблемами взаємин України і Сходу в галузі народознавства (йдеться про матеріали Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України). І хоч сучасні українські сходознавці пильно вивчають науковий доробок А. Ковалівського, спеціальних розвідок, які б стосувалися фольклористичного аспекту, ще не написано, тому пропонована увазі читачів стаття є першою спробою.

Андрій Петрович Ковалівський відомий в історії науки передусім як видатний сходознавець. До сторіччя від дня його народження Інститут сходознавства НАН України видав спеціальний випуск "Східного світу" (2'95 – 1'96). Проте у сфері етнології й фольклористики А.П. Ковалівський теж зробив чимало: його перу належать такі ґрунтовні праці, як "Етнографія та етнологія" ("Червоний шлях", 1925, № 10), "Виробничі культи в давній Україні" (соціологічна студія на підставі писаних пам'яток) ("Наук. зб. Харк. наук.-досл. каф. історії української культури", 1927, 7), "Сторічні роковини першого збірника українських пісень М. Максимовича" ("Знання", 1927, 22), "Берегині й перечення" (з дослідом текстів) ("Наук. зб. Харк. наук.-досл. каф. історії української культури", 1930, 9), "Бібліографія етнографії та етнології (1917-1927) (Бібліографічний збірник, Харків, 1930) та ряд рецензій на етнографічну літературу. Про Ковалівського-сходознавця написано вже чимало [1], про Ковалівського-етнографа маємо всього кілька праць Р. Данківської та В. Петрова [2].

1995 року Валерій Рибалкін у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України в Києві розшукав і опублікував працю А. Ковалівського "Зв'язки зі Сходом та сходознавство у Києві й Наддніпрянщині в середні віки". Ця робота є дуже цінною для фольклористів, що намагаються встановити орієнтальні впливи на українську народну творчість. Назви наших головних річок – Дніпро, Дністро, Дін, Дінець – мають у своїй основі скіфське (нині осетинське) слово "дон", що значить "вода", "річка" [3].

Про тісні зв'язки Києва та Київської держави з хазарією, на думку А. Ковалівського, свідчить те, що серед пантеону язичницьких богів за часів Володимира (980 рік) було божество Хорс. "Серед зображень богів, поставлених у той час з наказу Володимира, "зовні двора теремного", Хорс згаданий на другому місці після Перуна. Отже, якщо Перун був головним божеством Київської держави й княжого роду Ігоревичів, тоді Хорс був божеством країни, яка відігравала так само видатну роль у цій державі. Виходячи з уявлень "природньо-мітологічної теорії", різні дослідники, особливо Ф. Корш, вважали, що ім'я Хорс пов'язане з іранським словом, яке визначає сонце..." [3].

Дослідник Є. Анічков (Див.: Е.В. Аничков "Язычество и древняя Русь", 1914) уявляв Хорса божеством тюрків.

А. Ковалівський вважав, що ім'я Хорс "треба пояснювати з тієї галузі тюркських мов, якою розмовляли гунни, булгари, авари і хазари. Залишком цих мов у наш час є чуваська мова..." [3]. У чуваській мові "Хорс" означає "криця" (Бог, що скидає крицю). Відомий орієнталіст згадує ще одне пояснення імені Хорса – єврейський янгол, до чого його спонукав аналіз апокрифів. Пантеону язичницьких богів значну увагу приділив А. Ковалівський у спеціальній етнологічній студії "Виробничі культи в давній Україні" (соціологічна студія на підставі писаних пам'яток), у якій подає таблицю т.зв. "актуальних" божеств, вважаючи найдавнішими Дажбога, Стрибога й Перуна. У вже цитованій праці "Зв'язки зі Сходом та сходознавство у Києві й Наддніпрянщині в середні віки" Андрій Ковалівський пише про зв'язки України з Вірменією, Туреччиною, Індією, Китаєм. На його думку, назва "Китай" була відома в Україні ще за дотатарських часів. Хоч вона й не трапляється в писаних пам'ятках, проте зустрічається у фольклорі. "Так, певний ґатунок червоної матерії дістає назву "червона китайка" й вживається як ритуальне покривало померлих при похороні. Наприклад, у дуже давній пісні про похід козаків разом із поляками на південь, чи не під Хотин 1621 року, або й раніше, якийсь чоловік, що сам їде "од Дунаю", промовляє:

Ішли ляхи на три шляхи,
Козаченьки – на чотири,
А татари поле крили,
А в тім війську козацькому

Їхав возок та й покритий
Червоною китайкою,
Заслугою козацькою.
А в тім возку було тіло,
Порубане, почорніле,
За тим возком кінь лицарський,
Веде коня хлоп козацький,
Держить у руці спис довгенький,
А в другій меч ясненький,
Ой, що з меча кров тече.

У наведеному тексті згадка меча замість шаблі вказує на особливу давнину пісні.

Взагалі словом *китайка*, або скорочено "*китай*", звалася якась дорога матерія, як-от у пісні: "Будем дроти, пане брати, з китаю онучі" або "Ой десь же ти, дівчинонько, з китаєчки звита, що ти мене додержала до білого світа". Згадуються і "жупан китаєвий", "китаєва юпка", "китаєві штани", "китайчасті" або "китайчані" штани [6]. З посиляннь видно, що А. Ковалівський користувався збірником "Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем" 1827 р. та "Народные песни галицкой и угорской Руси" Я. Головацького (1878). Епізодичні згадки про вплив народів Сходу на українську народну традиційну культуру "розкидані" в багатьох працях А. Ковалівського.

Так, у 1928р., у 6 кн. "Етнографічного Вісника" вчений друкує невелику студію "Праця проф. Ветухова на полі етнології" (з приводу 35-ох років його наукової діяльності). У ній звертає увагу на першу етнологічну працю О. Ветухова "Народные колыбельные песни" (М., 1892). Серед мотивів колискових пісень є й незвичні для "дитячої" сфери (козацькі походи, турецький полон). До українських, білоруських і російських текстів уміщені й перські паралелі, взяті укладачем із збірника "Колыбельные песни и причитания оседлого и кочевого населения Персии" ("Журнал Министерства народного просвещения, 1889, кн. 1). Ці паралелі в текстах особливо цікавили орієнталіста А. Ковалівського, перу якого належить цікава, але фрагментарна рукописна праця "Т. Шевченко і Схід" (1964р.) [3].

Дослідник методології наукових пошуків А.П. Ковалівського Вольф Бейліс відзначив, що вчений уперше порівнював деякі свідчення Ібн Фадлана з пам'ятниками фольклору народів, предки яких у стародавні часи перебували в північній частині Східної Європи [5]. А. Ковалівський показав, що тлумачення побаченого в Ібн Фадлана набували форм, властивих мусульманам. А. Ковалівський, аналізуючи оповіді Ібн Фадлана, спирався на матеріали фольклору, дані археології та етнографії, показав усю складність формування тих уявлень, які лежать в основі розповідей цього автора [3].

В архіві Андрія Ковалівського збережено дуже цікавий лист, який написав відомий український фольклорист Іван Павлович Березовський 17 лютого 1966 року. Оскільки цей лист є своєрідною програмою вивчення українського фольклору з погляду орієнтальних впливів, наведемо його текст із незначними скороченнями: "Вельмишановний Андрію Петровичу! До Вас звертається старший науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського АН УРСР Березовський Іван Павлович з проханням допомогти в роботі над науковою темою. За фахом я сам фольклорист. Ось уже кілька років як я запалився ідеєю написати книжку "Україна і Схід (до проблеми взаємин в галузі народознавства)". Це – поки-що моя позапланова тема. Ясно, що над нею доведеться працювати не один рік. Зібрав деяку бібліографію (біля 250 назв) і склав план нарису, який, за моїм задумом, повинен вийти обсягом 12-15 друкованих аркушів.

Звичайно, важкувато буде виконувати цю тему, не знаючи жодної з східних мов (хоча в майбутньому маю намір приступити до вивчення азербайджанської мови). Проте мені хотілося б зібрати й прокоментувати уже приступні, перекладні на російську мову джерела, – навести переважно в історіографічному плані відомості про те, хто з східних учених і мандрівників якоюсь мірою вивчав усну творчість і побут українського народу і хто з українців (де, коли й як) вивчав народну культуру Сходу (отже, по можливості розкрити українсько-східні етнографічні й фольклористичні взаємини).

Фольклором і побутом народів Сходу цікавився й Шевченко, Франко, Л. Українка, Коцюбинський, а збирав та серйозно вивчав його А. Кримський, а також багато інших діячів наших – різного часу й різного масштабу – В. Григорович-Барський, Сумцов, Драгоманов, В. Короленко, К. Квітка, О. Пчілка, Є. Тимченко, К. Капельгородський та ін.

Так само й діячі народів Сходу – Ібн-Фадлан, Е. Челебі та ін. Залишили нам певні відомості про побут і фольклор українців – Д. Гурамішвілі, М. Церетелі (Цертелєв), К. Хетагуров, С. Баронч та ін. Й активно його використовували. В радянський час діяльність ВУНАС – це був особливо високий зліт орієнталістики на Україні, і тут, безперечно, знайдеться для мене багато цінного матеріалу.

Я б Вас, Андрію Петровичу, дуже просив допомогти мені в роботі над темою.

Порадьте, будь-ласка, які джерела мені слід насамперед почати опрацьовувати, хто з діячів Сходу (і українських вчених) заслуговує на особливо пильну увагу (в плані даної теми), де зберігаються архівні матеріали й друковані джерела до цієї теми і т.д. До речі, хто такий Ібн-Даст і де його праці опубліковані або хто про нього писав? Ваші сходознавчі праці, зокрема про Ібн-Фадлана та ін., я розшукав за бібліографічним списком, що був опублікований в "Українському історичному журналі". Звичайно, чимало дасть і вивчення архіву А. Кримського та ВУНАС.

Дуже шкодую, що не міг придбати Вашої "Антології літератур Сходу" (вона якось блискавично з'явилась і зникла з книжного прилавка), нею я можу користуватися лише в бібліотеці. Ця книга – справжня енциклопедія для українських орієнталістів.

В дальшому мені б дуже хотілося приїхати до Харкова і, коли Ваша ласка, зустрітися з Вами особисто. У Вашій особі я бачу не лише видатного сходознавця, а й етнографа та фольклориста, отже, якраз Ви найкраще можете проконсультувати в цій темі. Ваші консультації у великій мірі вирішуватимуть моє просування вперед у роботі над даною темою.

А поки-що, якщо знайдете за можливе і виберете вільний час, напишіть мені листом, які, на Вашу думку, основні проблеми та факти повинні бути підняті мною в цьому нарисі.

З вдячністю прийму всі Ваші поради та зауваження, кожне Ваше слово для мене буде цінним і авторитетним.

З сердечним привітом і повагою до Вас І.П. Березовський" [6].

Планам А.П. Березовського не судилося здійснитися. Висловлюємо надію, що ідеї, які виношував відомий український фольклорист, послужать дороговказом для нинішнього покоління дослідників і книжка "Україна і Схід" (до проблеми взаємин у галузі народознавства) таки побачить світ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бібліографія А.П. Ковалівського. II література про А.П. Ковалівського // Східний світ, 2'95 – 2'96. – С. 29-33.
2. Р. Данковская "Короткий обзор этнографической работы в Харькове в 1927 г." // Этнография. 1929, 1. – С. 172-173; Петров В.П. Записки Історично-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук, 1925,5. – С. 229-233 (Ред-на) Ковалівський А.П. Розвиток етнічних поглядів Г. Сковороди в зв'язку з його життям // Наук. зб. Харк. наук. – досл. каф. історії України. 1924,1. – С. 69-98.
3. Ковалівський А. Зв'язки зі Сходом та сходознавство у Києві й Наддніпрянщині в середні віки // Східний світ, 2'95-1'96. – С.148.
4. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України), фонд 149, оп. 1, од. зб. 47.
5. 8. Вольф Бейліс. А.П. Ковалівський у пошуках методів джерелознавчих досліджень // Східний світ, 2'95-1'96. – С.65.
6. ЦДАМЛМ України. Фонд 149, оп.1, од. зб. 90, арк. 1-3. (подано із збереженням орфографії та пунктуації оригіналу)

Матеріал надійшов до редакції 16.04.2005 р.

Лебедєв Ю.І. Украинско-восточные этнографические и фольклористические связи в работах А.П. Коваливского.

Эта статья посвящена исследованиям А.Коваливского – востоковеда, этнографа и фольклориста. Автор в своей работе использовал сборники "Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем" в 1827 г. и "Народные песни галицкой и угорской Руси" (1878г.) Я. Головацкого. Важным в трудах исследователя есть становление разных уровней ориентального влияния на украинский фольклор. В рассмотренных в статье трудах А. Коваливского раскрывается влияние народов Востока на формирование устного народного творчества славян. Предлагаемая статья есть введением в научный оборот малоизвестных печатных и архивных материалов А. Коваливского, которые касаются влияния Востока на украинскую фольклорную культуру.

Lebedev Yu.I. Ukrainian-Oriental ethnic and folklore ties in the works by A. Kovalivsky.

The article focuses on research works of A. Kovalivsky, an orientalist, ethnographer and folklorist. An important aspect underlined in the research works of this scholar is the oriental influence on Ukrainian folklore. The author of the article referred to "Malorossian" (published by M. Maksymovych (1827)) and "People's Songs of Halychyna and Hungarian Russia"((1878) by Ya. Holovatsky) collections . The article introduces both known and unknown printed and archive works by A. Kovalivsky concerning the oriental influence on Ukrainian folklore culture.